

(F.Delitzsch. 1896, Səh. 391)

Qayumart Sumer yaradılış əfsanəsindəki göyüzü tanrısı, tanrıların atası Anın oğlu "öküz-dəntöremiş öküz" titulu malik Enkinin İran əfsanəsinə yansı-mış prototipidir. Sumer yaradılış əfsanəsində də, öküz/buğanitə-cəssüm etdirən Enkinin mayasından canlı aləmin əsasını təşkil edən öküz timsalında təcəssüm olunan çaylar yaranmış və özü ilə bərəkət və məhsuldarlıq gətirmişdir.

Ələsgər Siyablı

lan obrazında təsvir olunan tanrı Mitra söl əli ilə öküzün biynuzundan tutmuşdur sağ əlindəki bıçaqla öküzü qurban verir. Öküz günəşin rəmzidir və o adətən axşamlar qurban verilir. Avestada və sanskrit əfsanələrinə görə Günəş tanrısının əmri ilə Mitra qurban verilən öküzün qanından təbiət canlıları, toxumlarından isə insanlar yəni oğullar-turlar yaranır. Qurban verilən öküz yaranışın və doğulmanın səbəbi və simvoludur, doğulmanın və yaradılışın başlanğıcı və atasıdır. Tur adı həm öküz, həm də oğul və doğulma mənasındadır.

Sumer dilində Tur sözü insan mənasında oğul, uşaq, körpə anlamı daşıdığı kimi kiçik, bala, cavan heyvanları da, o cavan öküzü

qeyd etdikləri kimi Tur tanrı adı idi və o Günəş tanrısı Utunun öküzü idi. Tur-Utu tanrı adı kassilərin Babildəki hakimiyətləri dövründə tanrı Marduk şəklində ifadə olunurdu.

Tur İran rəvayətlərində Firdinin üç oğlundan biri və türklərin ulu atası hesab olunur. Əgər Turan sözünü iran əfsanələri əsasında izahını qəbul etsək onun mənası Tur adının sonuncu mənası halını bildiren "an" şəkilçisini artırmaqla meydana gələn Turlar və Turların ölkəsi deməkdir. Avropa və Rusiya alimlərinin böyük qismi Turları irandilli hesab etsələr də, İranlılar lap qədimlərdən Turları türk, Turanı isə türklərin ölkəsi kimi qəbul etmişlər.

Avestada oturaq əkinçi və heyvandar xalqların ərazilərinə daima basqınlar edən, onları çapıb talayan şimal və şərqdəki köçəri xalqların mənası şər ruhlı, amansız, vəhşi, talançı mənasında olan Tura adlandırılmışdır.

(əvvəli ötən sayımızda)

Tur öküzün yer üzünə səpələnən toxumundan yaranan, törəyən ilk insandır, böyük oğuldur ki, bütün bəşəriyyət ondan törənmişdir. Yəni Zərdüştün dini təliminə görə yer üzünün ilk insanları turlar, yəni türklər olmuşdur. Mixi yazı mətnlərindəki bilgiler də bunu təsdiq edir. Opper, Fouilson, Lenorman, Hommel, Norris, Mordtmann və s. kimi böyük bilim adamları da mixi yazılarda bu bilgilərə əsaslanaraq sami və ari irqinin tarix səhnəsinə qədəm qoymadan öncə bəşər mədəniyyətinin əsasını qoyanların Turanlılar və ya öntürk turlar olduqlarını yazırlar.

Tur sözü sumerlərdə oğul, doğulmaq mənasında olduğu kimi qədim və müasir türk dillərində "doğulmaq", "nəvə" anlamında Törü/Toru/Torun şəklində mövcuddur. F.Hommel türkçə-Sumerçə sözləri müqayisə edərək yazır: "Sumerçə Tur/oğul-türkçə torun, törəmə; Sumerçə Dinqir/dimir-türkçə tenqri/tanrı; sumerçə yeraltı dünya Aral-türkçə yeraltı dünyanın sahibi Erlik. Tur, thoq sözü sumer dilində həmçinin doğulmaq, dünyaya gətirmək, nəsil, rüşeym anlamı daşıyır. (F. Hommel. 1885, Səh. 250)

İkiçayarasının və Avestanın əfsanələrində turların ilk insan oğlu kimi öküzün toxumlarından yaranması haqqında hekayətlər mövcuddur. Akkad yaradılış əfsanəsində insan "Tanrıçanın toxumu" yəni İştar ilahəsinin (Venera ilahəsi)toxumu kimi izah edilir.

Avestanın Bundaxşindəki yaradılış əfsanəsinə görə Ahuramazda ilk insan olan Qayomartı və öküzü eyni zamanda yaratdı. Mükəmməl təmizliyə malik iki yaradılış 3 min il yer üzərində yaşadığıdan sonra şəri təmsil edən Anqramanyu meydana çıxaraq öz gücünü göstərdi. Onun ilk işi öküzü öldürmək oldu. Lakin öküzün bədənindən düşən toxumdan xeyirli heyvan və bitkilər meydana gəldi. (Lenormant F. 1882, Səh. 60)

Şərq mifologiyasında öküz məhsuldarlıq rəmzidir və burda öküzün öldürülməsi qışın sona çatması və mövsüm dəyişikliyi nəticəsində yazın gəlişi, bitki və heyvanların doğulması və həyatın yenilənməsi hadisəsini əks etdirir.

Otuz il sonra Anqramanyu Qayomartı öldürdü və bu ilk insanın yerə düşən toxumlarından ravənd bitkisi böyüdü, bu bitkinin ortasında arxaları bir-birinə bitişik qadın və kişi vardı. Ahura-

Dünya tarixinin Turan dövrü

mazda onları bir-birindən ayırdı, onlara ağıl və ruh verdi, bütün insanlar bu qadın və kişidən törədilər. Onlar ilk insanlar olan Maşya və Maşyana idilər. (Lenormant F. Beginnings of History, Səh. 61)

Anqramanyu/Əhrimən bu hərəkəti ilə yalnız ruhlar aləmində mövcud olan varlığı, təbiət canlıları və insanlar şəklində yəni yendirdi və fiziki aləmin yaradılmasının səbəbkarı oldu.

Fikrimizə görə ilk insan Qayumart haqqındakı iran yaradılış əfsanəsi, hind-avropalılar bunu etiraf etmək istəməsələr də, Sumer yaradılış əfsanəsinin təhrif olunmuş variantıdır. Qayumart adının əsl Qu-martu şəklindədir və Sumer-akkad dilində "öküzün/buğanın oğlu" deməkdir.

Ahuramazda Qayumartı və öküzü eyni zamanda yaratmışdır. Əhrimən öküzü öldürdükdən sonra onun toxumlarından bütün canlılar və o cümlədən insan yaranmışdır. Sumer əfsanəsində də öküz obrazında Enki insanlar olan qadın və kişinin və bütün canlıların yaradıcısıdır. Dünyaya həyat verən Dəclə və Fərat çayları Öküzün mayasından yaranmışdır.

İranlıların mifologiyasında turanlılardan əxz etdikləri öküz obrazı mühüm yer tutur. Gənc oğ-

zü də ifadə edirdi. (J.Halloran. Sumerian Lexicon, Səh. 45)

Sumer mifologiyasında Tur tanrısı. T.Yakobsen tanrı Mardukun adının əslində Tur-Utu olduğunu və günəş tanrısı Utunun öküzü anlamı daşdığına yazır. C. Qadd sumerçə "luqal Mar-dinqirra" ifadəsinin emesal dialektinə uyğun olduğunu və əslində ifadənin "tanrısız kral Tur" şəklində olduğunu yazır. (Jacobson T. 1968, səh. 104-108. ;Qadd C. 1924, Səh. 49)

Opperin və Lenormanın da

Sasanilər sülaləsinin hakimiyyəti dövründə də Türklərin yaşadığı əraziləri Turan və Mərz-i Turan yəni Turanlıların ərazisi adlanırdı.

Firdovsinin "Şahnamə" əsərində və digər ərəb-fars mənbələrində İrani təmsil edən farslarla, sakları təmsil edən Turan arasında uzun illər ərzində davam edən və gah birinin gah da digərinin qələbəsi ilə nəticələnən çoxsaylı savaş səhnələri öz əksini tapmışdır. Bu savaşlarda Turanlıların başında iranlıların Əfrasiyab adlandırdıqları padşah dururdu. Mahmud Qaşqarlı və YusifBalasaqunlu Əfrasiyabı Turan padşahı Alp Ər Tonqa adlandırdılar. İranlıların başında isə Keyanilər sülaləsi, xüsusən də onlara mənsub olan vəfarsların Keyxosrov, avropalıların isə Kir adlandırdıqları şahları dururdu.

Turları inadçılıqla irandilli tayfalar kimi qələmə verən avropa və rus tarixçilərinin iddalarının əksinə olaraq Şahnamə müəllifi Firdovsi heç bir şübhəyə yer qoymadan onların türklər olduqlarını aydın şəkildə yazmışdır.

Türklərin qədimdə adlarından biri Tur olduğu kumu digər adları da Sak idi. VI əsr Bizans tarixçisi Menandr Türklərdən bəhs edərkən onların qədim zamanlarda sak adlandırıldığını yazır.

Fars dilində Turan həm turlar həm də turların ölkəsi deməkdir. Fransız tarixçi J.Bloch Avestada bəhs olunan Tur və Tura kəlmələrinin Türk demək olduğunu isbat etmişdir. İngilis türkoloq-Marqvart da özlərini ilk dəfə Tura adlandırılanların sak mənşəli massagetlər olduğunu yazır.

Tur və Turan adlarını yalnız Avestaya və digər farsdilli mənbələrə əsaslanaraq izah edənlərin iddalarının əksinə olaraq Ön Asiyada Avesta yaranmadan və İran dövləti meydana çıxmadan çox öncələr Tur və Turan adları müxtəlif formalarda şəhər, ölkə, etnonim, hidronim, teonim adları şəklində mövcud idi.

(ardı gələn sayımızda)